

Петровића (деда по мајци Десанке Максимовић) и последњем дому где су живели Ненадовићи пред пресељење у Ваљево средином прошлога века.

По довршеној градњи цркве Прота Матеја је са сељанима подигао школу 1830–34. године која је коришћена до 1895. Тог лета Бранковина је добила нову школску зграду. Поред ова два просветна здања ту се налази и један помоћни објекат.

Посебну вредност споменичког комплекса у Бранковини представљају надгробни споменици кнеза Алексе Ненадовића, војводе Јакова, Проте Матеје, војводе Симе и других из ове угледне породице. Поред њих, ту се налазе гробови чланова породица бранковачких пароха, неких из других заслужнијих кућа и споменик ратницима од 1912. до 1919. године из Бранковине и суседних села.

Вујовић је своју књигу привео крају изношењем утицаја Бранковине и њених житеља на песникињу Десанку Максимовић и њено стваралаштво.

Дакле, аутор је у поменутој монографији о на далеко знаној Бранковини обрадио са више аспеката непокретне и у њима налазеће се покретне историјске споменике. Своје излагање зачинио је прилогом о Десанки Максимовић и њеним смишљено одабраним стиховима.

Свеукупно узевши, Вујовићева „Бранковина” и поред низа историјских непрецизности представља веома значајно остварење. Неубичајена је, занимљива и похвална концепција аутора који једно дело о непокретним и покретним културним добрима започиње и довршава песмама Десанке Максимовић.

Бранко Вујовић је монографијом о Бранковини обогатио нашу културну баштину изузетно вредним остварењем, давши уједно солидан образац потоњим посленицима како се приступа сличним пословима на пољу заштите и презентације историјских споменика.

На крају би требало нагласити потребу да сваки спомен комплекс и појединачни знаменитији споменик у догледно време добију овакве монографије.

Милоје Ж. Николић

АЗБУКОВИЦА, земља, људи и живот, Љубовија 1985.

Међу историографским делима о прошлости и садашњости Србије све је више прилога који говоре о појединим њеним областима. Истраживања локалне историје, историје мање-више заокружених целина територијалних или градова, веома се негује у последњим деценијама. Пространство северозападне и западне Србије, област између Саве, Дрине, Колубаре, подручја Црне Горе, Повлена, Маљена и Сувобора, описивано је у бројним појединачним студијама различите тематике, а у претходне две године, 1985. и 1986., објављене су и три обимније монографије: АЗБУКОВИЦА, земља људи и живот, Љубовија 1985., ЈАДАР У ПРОШЛОСТИ, Нови Сад 1985. и РАЂЕВИНА У ПРОШЛОСТИ, Београд 1986. Настале на основу постојеће литературе објављених извора и самосталних архивских и теренских истраживања, ове монографије, иако не обухватају исте временске периоде и истоветну тематику и немају једнаку научну вредност, значајне су за упознавање области о којима говоре. Истовремено су јединствен начин за постепено припремање једне енциклопедијске историје Србије у којој би биле забележене научно искристалисане чињенице о свим вредностима, личностима, делима и збивањима, на њеном тлу.

АЗБУКОВИЦА, земља, људи и живот, је дело групе аутора, озбиљна монографија, настала на принципима научне методологије, са разноврсним пропратним прилозима, на 535 страница. Издавач је Самоуправна интересна заједница културе Општине Љубовија, а штампана је у Ваљеву, у ГИРО „Милић Ракић”. Обухвата приказ географских одлика и преглед развоја области од праисторије, закључно са годинама издавања.

Азбуковица, област између ваљевске подгорине, Црне Горе, Јадра, Рађевине и Дрине, није била јединствена територијална или административна целина све до XIX века, односно до 1834. године, када је у ослобођеној српској кнежевини образован азбуковачки срез са седиштем у Љубовији, новој варошици. Среска територија, без обзира на измене током више од једног века, задржала је углавном исти обим све до укидања среза 1955. године. Тада је 27 насеља припало општини Љубовија и гру-

писано у 20 месних заједница. Данас је то област Азбуковица. Име је овај крај средњег Подриња добио по хасу турског султана коме је припадао рудник Црнча и плодна Буковица са околином, па је тако од хас и Буковица временом настала Азбуковица.

Трагови људског живљења и континуитет насеља у азбуковачком крају могу се пратити од праисторијских времена и о томе говоре прилози у монографији: I Географске одлике (Радмило Јовановић, мр Миодраг Ковачевић, 9–30), II Праисторија (др Војислав Трбуховић, 33–41), III Римско доба (Миливоје Васиљевић, 43–52), IV Средњи век (мр Гордана Томовић, 53–68), V Период турске власти (мр Фехим Џ. Спахо, др Петар Трајковић, 69–100), VI Борба за слободу и независност 1804–1830/33., Милоје Николић, Драгослав Васиљевић, 101–120), VII У Кнежевини Србији (др Стеван Игњић, 121–148), VIII Српско-турски ратови 1876–1878. године (др Петар Опачић, др Петар Трајковић, 149–162), IX У политичком животу Србије од седамдесетих година XIX века до првог светског рата (др Петар Трајковић, 163–186), X Развој привреде у периоду од 1834–1914 године (др Даница Милић, 187–206), XI Почети ширења социјалистичких идеја и покрета (Ђорђа Митровић, 207–212), XII Развој просвете од првог светског рата (Славко Богојевић, 213–224), XIII У ратовима 1912–1918. (др Петар Опачић, Ђорђе Митровић, 225–248), XIV Између два светска рата (мр Момчило Исић, др Душан Симић), XV У рату и револуцији (мр Јован Јовановић), 291–328), XVI У периоду социјалистичког развоја (мр Миодраг Ковачевић, др Душан Симић, мр Милан Јевтић, Витомир Васић, 329–376), XVII Насеља (мр Милан Јевтић, 377–398), XVIII Народна ношња (мр Милан Јевтић, 399–404), XIX Основне одлике азбуковачког говора (мр Мирослав Тешић, 405–416), XX Уметност у Азбуковици (проф. др Павле Васић, 317–446) и XXI Могући правци развоја Азбуковице (Радмило Јовановић, 447–461). Наведени садржаји монографије о Азбуковици показују разноликост тематике којом се прати живот људи овог дела Србије. За истраживања и за излагање овако широке и разноврсно замишљених садржаја, ангажовани су аутори, стручњаци за поједине области. Значај монографије је сигурно у чињеници да је на једном месту скупљено све што је данас у науци познато о овом делу Србије. Са друге стране, све што се у монографији може прочитати изазов је за даља истраживања и нове резултате.

Све прилоге у монографији могуће је разврстати у неколико група, с обзиром на изворе на основу којих су настали, па према томе и на степен њихове истражености и трајност њихових резултата. Најпре су то прилози настали на основу постојеће литературе и објављених извора. Затим они који су претежно резултат архивских или теренских истраживања. Најзад прилози који претпостављају даља истраживања и допуњавања.

Дескриптивни прилози о физичко-географским одликама азбуковачког краја, клими, биљном и животињском свету и посебно истакнутом проблему ерозије, карактеристичном за ову област, веома су вредне странице за упознавање природне средине у којој се одвијао живот о коме се даље говори. Настале на основу литературе, детаљног познавања терена и високог степена обавештености, „Географске одлике” су један од трајнијих прилога ове монографије.

После констатације да је богата прошлост Азбуковице још недовољно истражена и кратког прегледа досадашњих испитивања, у прилозима о праисторији и античком добу доносе се описи локалитета и материјалних преостатака. О могућностима насељености у најстарије палеолитско доба изражене су само претпоставке с обзиром да је Азбуковица представљала интересантно подручје за палеолитског и мезолитског ловца због риболова на Дрини и њеним притокама, а и према аналогiji налаза из Босне и Србије – Макљеновац и Рисовача. Најстарији сигурни остаци живота су налази из млађег каменог доба. Већи значај област добија појавом метала. Постоје индиције да је рад на експлоатацији бакарне руде у Подрињу почео још у неолиту, у старим рудницима Храм и Лом у Селанцу и Вољевцу. О раном периоду експлоатације бакра и његове примене говоре градинска насеља, као оно на Риду које се датира у завршну фазу неолита, а као да има задатак да штити рударску област свог залеђа, или градско насеље на Црквини у Вранешевцима. На подручју су пронађени преостаци који говоре о присуству најпре винчанске, а затим баленске културе. Бронзано доба у азбуковачком крају карактеришу тумули у Лоњину који су истраживани 1983. године када је утврђено да су несумњиво из развијеног металног доба, највероватније из периода прелаза из бронзаног у гвоздено доба. Сем у Лоњину,

овакве гробне хумке пронађене су у Бачевцима, Дрлачама, Црнци. Насеља, керамика, пластичне представе, бодечи и ножеви сведоче о присуству бубањско-хумске културе. Према неким налазима у околини Крупња, Азбуковица се може сматрати као област са присуством и западно-српске варијанте ватинске културе. Први историјски познати становници Азбуковице Илири и Римљани су, долазећи у ову област, затекли прилично чисто илирско становништво. Користан прилог овом чланку о праисторији Азбуковице је преглед праисторијских и античких налазишта. Вредност овог чланка је у томе што представља основу за даља истраживања у наговештеним смеровима.

Област Азбуковице била је у саставу римске провинције Далмације. Присуство Римљана у овом делу Србије обележено је бројним и разноврсним споменицима. За римски период од највећег значаја је био систем путева војног и економског значаја. У том систему важно место су заузимала утврђења која су их штитила. На територији Азбуковице откривени су остаци римских путева на реци Крупини, на локалитетима Поље II у Узовници и Црквинама у Врхпољу. Остаци утврђења на путевима откривени су на локалитетима Градац изнад Врхпоља, Немић изнад Доње Буковице, Дворине код љубовијског моста, Кулина и Микуљак изнад ушћа Грачанице у Дрину, а изнад села Горње Љубовиће град Ђурим. Сачувани су и први писани римски споменици са ове територије. Породични споменик из Врхпоља из 212. године, две аре и једна ара-жртвеник у част Јупитера, једна ара у част Генија, два споменика посвећена Атису и Серапису, као и ранохришћански споменик приказани су са својим текстовима и објашњени. У селу Грачаница нађени су остаци базилике. Мања сондажна ископавања су показала да се ради о већем храму коме је придодата крстионица. Нађени су и остаци гробнице у којој су сахрањене три особе. У Рујевцу су нађени истоветни сепулкрални објекти. Када је дошло до поделе Римског царства на два дела, азбуковачки крај се нашао у граничној зони и потпао под византијску власт. Уз опште констатације, неопходне да би читалац разумео излагања о античком добу Азбуковице, веома су вешто укомпоновани споменути и други подаци и преостаци овог доба. Неколико фотографија уз текстове са споменика и два ситуациона плана локалитета Црквине и Дворине, веома добро допуњавају текст. И овај прилог представља солидну основу за даља истраживања античког периода развоја Азбуковице.

Средњовековни развој Азбуковице условљен је и обележен рудним налазиштима, па су и живот и збивања подређени рударењу. Период до првих података из Дубровачког архива, с почетка XIV века, може се реконструисати само посредно. Рановизантијска епоха V-VI века присутна је у остацима града Немића, као и утврђења Кулина које је са два зида повезано са утврђењем Црквина. Према налазима керамике, сличном положају и сличној основи, сва три града настала су или обновљена у време градитељске делатности цара Јустинијана. Када су Словени населили ове крајеве, градови су већ били напуштени. Азбуковачки крај био је укључен у територију Часлављеве државе. Даљи развој ове области анализира се на основу Летописа попа Дукљанина. Посебно је значајно за период од половине XIII века, када се у Србији почиње развијати рударство, да се у Азбуковици, за разлику од других рударских подручја, сачувало највише словенских, српских назива за рударење и рудна лежишта: Пећи, Прла, Расовача, Рудна Река, Рудник, Руде, Рупе, Подрумине. На старо домаћу рударску делатност указују и стари називи за рударење: закупина, вртло, запека, одушка, огорјел, трап, преров, плакање, пралиште. Од почетка XIV века, када се у списима Дубровачке канцеларије о судским споровима помињу Трешница и Липник, па кроз цело столеће анализирају се пословања Дубровчана у којима се помињу ова места. Кроз ово столеће и идуће говори се, затим, о руднику Црнча. У свим овим рударским локалитетима пронађен је богат материјал који је у излагању аутора прилога искоришћен уз писане изворе. Иако само на основу постојеће литературе и објављених извора, овај преглед средњовековног развоја Азбуковице веома је садржајан, па представља прави изазов за даља истраживања нарочито богатих и разноврсних фондова Дубровачког архива.

Најдокументованији прилог ове монографије обрађује развој Азбуковице у периоду турске власти. Први део, „Организација турске власти од почетка турских освајања до краја XVI столећа“, готово је у целини урађен на основу турских архивских извора. Обухвата истријски приступ у коме се говори о потпадању ове области под турску власт, негде око 1460. године, и о административним променама током

XV и XVI века. Затим се дају детаљни подаци о становништву, нарочито у влашкој сточарској организацији, са именима, локалитетима, етничкој, конфесионалној и социјалној структури. Привредној делатности посвећено је посебно поглавље. Детаљно је анализиран турски Закон рудника Црнча. Појединачно се описују 22 насеља. Под насловом „Под труском влашћу у XVII и XVIII веку” говори се о азбуковачком крају на основу постојеће литературе, али овај прилог представља озбиљан наставак претходног. Посебну вредност овај текст има због података који говоре о учешћу народа овог дела Србије у збивањима слободарског XIX века. Илустративни материјал, турска документа, фрагмент Закона о Црнчи, старе карте, веома садржајно и импресивно допуњавају текст. Посебно корисно служи речник мање познатих речи и термина употребљених у излагању.

Деветнаести век развоја азбуковачког краја обухваћен је са неколико тематских целина. Иако овакав приступ у извесној мери омета континуирано и студнозно праћење текста, на крају се добија садржајан увид доприноса Азбуковице ослободилачком покрету Срба и развоју слободне државе, захваљујући закључним пасусима сваког прилога којим се наговештавају следећа излагања.

Прва целина настала на основу постојеће литературе, посвећена је борби народа азбуковачког краја за ослобођење од Турака 1804–1833. године. Описане су прве године устанка у овом крају, 1804–1806., затим се говори о устанку у Јеку, 1806–1813., а трећи део је посвећен другом устанку и борби за аутономију, 1815–1833. Пописи турских села и кућа из 1820., српских села и кућа из исте године и турских села, кућа, породица и мушких лица из 1832. године, веома су значајни за наставак проучавања XIX века.

Други прилог који говори о XIX веку, „Азбуковица у Кнежевини Србији”, обрађује развој области кроз неколико целина: Српско-турски сукоби и исељавање турског становништва. Насељавање после 1835. године и изградња власти. У време

Уставобранитеља, Љубовија постаје среско место, Рушење Соко-града, Политички живот 70-тих година и Пред српско-турске ратове. Садржаји наглашавају посебан положај ове пограничне области према Босни, не само због границе, већ и због двовласничких имања Срба и Турака. Прилог је веома документован архивским материјалом и представља једну од значајнијих целина ове монографије.

Даља обрада збивања у XIX веку излаже се кроз целину „Српско-турски ратови 1876–1878.” у којој се говори о догађајима у азбуковачком крају у склопу напора које је цела Србија подносила у борби за ослобођење и независност, па је и велики део текста историјски оквир, излагање података о војној организацији српске војске и ратним плановима, као и о концентрацији српских и турских снага. О фронту на Дрини и операцијама у азбуковачком крају дају се детаљни подаци. Као посебна целина обрађена су политичка струјања у ратном периоду. Овај пролог рађен је делимично на основу литературе, а делимично на основу објављених архивских извора.

Политички живот XIX века у Србији у Азбуковици посебно се разматра у следећем прилогу и обухвата период од седамдесетих година до првог светског рата. У закључку овог прилога се каже: „... . . . основну нит политичког живота велике већине становника Азбуковице налазимо у здружењу демократских патријархалних идеја са идејама либералне буржоазије.”

Следећа целина говори о привреди у азбуковачком крају од 1834. до 1914. године, обухватајући, претежно на основу архивске грађе, опште услове привређивања, формирање земљишних поседа, искоришћавање шума, развој пољопривреде, занате и трговину, значај ђумрука у Љубовији. Посебно се говори и многострукој функцији Љубовије као пограничног насеља на прелазу из Босне у Србију. Прилог је садржајно значајна основа за разумевање свих осталих збивања у Азбуковици и неће, бесумње, много бити измењен будућим истраживањима њене прошлости.

Делимично на основу чињенице да је азбуковачки крај био аграрно подручје, а делимично због недовољне истражености, социјалистички покрет у овој области већује се за крај XIX века, а значајније акције за период пред балканске ратове, односно за оснивање Месне организације ССДП у Љубовији 28. марта 1911. године. Међутим, аутор прилога „Почети ширења социјалистичких идеја и покрета” закључује да су социјалистичке идеје ухватиле корена и да је почео организовани рад и Партије и синдиката.

Углавном на основу објављене архивске грађе излаже се следећа тематска целина „Развој просвете до првог светског рата”. Хронолошким редом доносе се подаци о школама, почев од оне у Буковици коју спомиње Јоаким Вујић 1826. године. Затим се говори о школском простору, наставном особљу и извођењу наставе. Десетак страница, колико је дато овом прилогу, је недовољно с обзиром на бројне изворне податке који нису могли бити довољно искоришћени.

Наставак ослободилачких ратова обрађен је у прилогу „У ратовима 1912–1918. године”. У првом делу се говори о балканским ратовима детаљним описом операција, а учешће људи из Азбуковице забележено је навођењем јединица у којима су ратовали, па према томе и описивањем битака у којима су те јединице учествовале. Други део говори на исти начин о првом светском рату. Излагање је војно-историјског карактера. Обрађена је пажња и на терор окупатора. Посебно треба поменути да је као прилог чланку донет преглед губитака становника по насељима, посебно мушких, посебно женских, из кога се види да су, на пример, насеља Љубовија, Црнча, Рујевац, Селанац, Велика Река изгубила и више од половине мушкараца.

Развој Азбуковице између два светска рата садржи, најпре, економско-социјална обележја, документован текст који говори, на основу бројних архивских извора и литературе, о становништву, поседима, пољопривреди, сточарству, воћарству, занатима и трговини. Посебно се говори о обавезама и дуговањима сељака. Рударство до 1941. године обрађено је као посебна целина на основу литературе. После кратког осврта на развој ове привредне гране, говори се о оловним рудницима Постојењу, Великом Мајдану и Тисовику, а затим о рудницима бакра у Липику и Доњој Оровици. Даље теме овог прилога обухватају грађанске политичке странке и њихову активност, револуционарни покрет, културно-просветне и здравствене прилике, опет на основу архивског материјала.

Садржајно и у оквиру збивања у Србији дат је преглед учешћа и доприноса азбуковачког краја у рату и револуцији 1941–1945. године. На основу литературе, објављених и необјављених извора, обрађују се целине „априлски рат и први дани окупације”, „Устанак”, „У 1942. години”, „Обнова четничког покрета 1943. године”, „Ситуација у 1944. години” и „Период од ослобођења Азбуковице до краја рата”.

Прилог „У периоду социјалистичког развоја” показује веома велики труд који је уложен да се на малом броју страница обради четири деценије развоја Азбуковице. Излагања о привреди, пољопривреди – земљорадњи, ратарству и сточарству, друштвеном сектору у пољопривреди, Земљорадничкој задрузи „Љубовија”, затим индустрији, а посебно рударству, осталим производним организацијама, саобраћају, угоститељству и туризму, показују да ова област доживљава динамични привредни развој. Текст је пропраћен бројним статистичким табеларним прегледима који допуњавају изложене констатације. Посебно се под насловом „Ванпривредне делатности” говори о школству, такође са статистичким подацима, култури и, веома детаљно, о развоју физичке културе у овом крају. Овај прилог је садржајна основа на којој се може изградити посебна монографија о развоју Азбуковице и њеног доприноса изградњи југословенске социјалистичке заједнице.

Следећа два прилога ове монографије о Азбуковици су етнолошког карактера и веома се, и садржајно и по истраживачким резултатима, уклапају у целину и доприносе њеној научној вредности. Најпре је то прилог о насељима који има општи историјски увод, а затим излаже конкретне садржаје: говори о окућници, кући и споредним зградама, описујући понаособ свако здање у економском дворишту, о становништву и, на крају доноси преглед 20 насеља и о сваком податке о настајању, породицама и изгледу. У закључку је дат преглед миграционих кретања у последњих четрдесетак година. Дати су табеларни прегледи кућа, пореских и харачких глава из турског периода, затим кућа и становника друге и треће деценије XX века и домаћинстава и становника у послератним пописима. Други етнолошки прилог говори кратко о народној ношњи у азбуковачком крају, доносећи описе појединих делова одела, а неколико речи је посвећено изради одевних предмета ван домаће радиности.

„Основне одлике азбуковачког говора” је први целовити истраживачки прилог о говору краја који је био и раније предмет интересовања дијалектолога. На веома сажет начин излажу се акценатске, фонетске, морфолошке и синтаксичке особине азбуковачког говора и лексика. Речник речи којих нема у постојећим најпознатијим

речницима или у њима нема значења за њих, придодат је овом озбиљном језичком раду.

Уметност у Азбуковици разматра се преко некропола, архитектуре и сликарства. Анализом надгробних споменика, који имају важност за духовни и културни живот људи, одређује којим типовима некропола и споменика западне Србије припадају, али се покушава по варијантама утврдити корак напред у одређивању хронологије њиховог настанка. У одељку о архитектури разматра се градња или обнова црква, особито после 1557. године, према старим српским записима и натписима, турским дефтерима, живописима црква и манастира, минијатурама у књигама и путописима црквених људи по црквама и манастирима, као и помоћи коју су српски и руски владари давали овим верским објектима. Говори се и о профаној архитектури. Сликарство Азбуковице приказује се кроз опис икона и иконостаса у црквама на азбуковачкој територији, али и доношењем занимљивих података о људима који су се бавили овом уметношћу, а пореклом су из тог краја. Обухваћен је и модерни период и профано сликарство.

Монографија о Азбуковици завршава се прилогом о могућим правцима развоја овог дела западне Србије.

АЗБУКОВИЦА, земља, људи и живот, обухвата веома дуг период, па је требало много вештине и одрицања да се садржина уклопи у само једну књигу од 460 страница текста. Садржаји јасно показују да је појединим временским раздобљима требало пружити више простора. Са друге стране, доста збивања је остало недовољно истражено, на уштрб њихових садржаја. Остаје вера у речи из предговора да је ова монографија само основа за даља истраживања.

Осим тога што доноси све што је о овој области до данас у науци истражено и обогаћено новим резултатима, ова књига представља вредан пример проучавања локалне историје и заједно са ЈАДРОМ У ПРОШЛОСТИ И РАЂЕВИНОМ У ПРОШЛОСТИ има несумњив значај и за историју ваљевског краја. У суседству, испреплетани територијално и нераскидиво повезани етнички и историјски, азбуковачки и ваљевски крај су доживљавали у прошлости низ заједничких збивања, па се у приказаној монографији налази више података о Ваљеву и његовој ближој и даљој околини.

Напори Самоуправне интересне заједнице културе општине Љубовија као издавача са једне и ГИРО „Милић Ракић” са друге стране, допринели су да ова монографија буде комплетно квалитетно дело и по садржају и по опреми.

Др Марија Исанловић

Мирослав ПЕРИШИЋ, ЗАВИЧАЈ ПЕСНИКУ, Ваљево 1987.

Треба писати о књизи која говори о поетеси, а ослободити се нагона да је о великима у уметности захвално, али и тешко нешто ново изнова рећи.

У невеликој студији, безмало хронолошком водичу кроз живот и дело Десанке Максимовић, у издању Народног музеја из Ваљева, а у приљежном и потпуном остварењу аутора Мирослава Перишића, насловљеном једноставно „Завичај песнику”, у издању ГИРО „Милић Ракић”, 1987. године уочавају се пет целина: живот и рад песникиње; библиографија и признања; фотомонографија Десанкине Бранковине данас (изглед спомен комплекса); песникињине успомене – фотографије и резиме на француском, енглеском и руском језику.

Зрелој одлуци песникињиног завичаја да рестаурише и оживи атмосферу Десанкиног детињства у Бранковини још за живота саме поетесе, дакле највећег ментора у том послу, а уједно и најмарљивијег и најкомпетентнијег консултанта за све у Спомен-комплексу у Бранковини (библиографији и биографији), придружио се и рад поменутог младог аутора. Тако је избегнута могућност било какве импровизације.

Срећним избором пролога из песникињиног обимног књижевног опуса, аутор је насловио поглавља и мисаону везу и склад оног што је претходило, са оним што следи у књизи.

На маргинама су одломци њених песама као доказ да је за Десанку у свему око ње, највише и најчешће – поезија.